

Одјеци Србије, Источног питања и балканских ратова у Шпанији (1876–1914)¹

Оригинални научни чланак

<https://doi.org/10.7251/SIN2202005D>

94(460):327(470:497)*18/19*

Примљен: 16. март 2022.

Прихваћен: 17. јун 2022.

Контакт:

Константин Драгаш

konstantin.dragas@bi.sanu.ac.rs

Константин Драгаш

Балканолошки институт САНУ, Београд, Србија

Рад има за циљ да испита опште карактеристике присуства и перцепције „Источног питања“ и балканских ратова (1912–1913) у шпанској публицистици у назначеном историјском периоду. Премда неутрална, без непосредног интереса у територијална питања на Балкану, недовољно упозната са прошлости Јужних Словена, Краљевина Шпанија (El Regno de España), држава богатог дипломатског искуства, с великом пажњом испратила је војне сукобе балканских хришћанских држава са Османским царством – од Руско–турског рата (1877–1878), до балканских ратова (1912–1913), касније и сам Велики рат. „Откривање“ и приближавање непознатог балканског геополитичког простора шпанској јавности у главној мери постигнуто је захваљујући деловању ратних дописника, путописаца (попут Васка Ибањеза), интелектуалне елите (Емилио Кастелар, Енрике Дупуј де Ломо, Унамуно и многи други), конзуларно–дипломатског особља (поред Грчке и Османског царства, Шпанија све до почетка друге деценије XX века са преосталим балканским државама није имала формалне дипломатске односе, изузимајући поједина конзуларна представништва), у мањој мери и преко француских публикација, чија дистрибуција у Шпанији није била занемарљива. Један део интелектуалне елите Шпаније о политичким кризама на Балкану у време анексије Босне и Херцеговине (1908) и ратова са Турском, односно Бугарском (1912–1913) писао је у оквиру проучавања и тумачења узрока Првог светског рата; Србија је у том сукобу обезбедила значајан допринос победи Савезника, док је Шпанија задржала неутралност, уз „узрујано“ јавно мњење, подељено на присталице Савезника (*aliadófilos*) и тзв. германofile (*germánofilos*). Символичка, метафизичка паралела пораза Османског царства пронађена је у парадигми католичке Реконквисте, политичком, али не и културном, крају ислама на Иберијском полуострву крајем XV века: страстишта Куманова и Једрена у димензији библијског испуњења светог рата као нове Гранаде. Мањи део

¹ Рад је настао као резултат рада у Балканолошком институту САНУ, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2022. години, бр. 451–03–68/2022–14 од 17.01.2022.

рада обухвата кратку анализу присуства сукоба са Османским царством у латиноамеричким политичко-књижевним часописима и брошурама; већи део Латинске Америке тог времена очувао је снажне, непокидане везе са шпанском културом и шпанском интелектуалном јавношћу.

Кључне ријечи:

Краљевина Шпанија, Балкански ратови 1912–1913, Емилио Ка-стелар, Латинска Америка, Сатурнино Хименез.

Упркос чињеници да припадају истом континенту и хришћанској цивилизацији, Краљевина Шпанија и Краљевина Србија све до Првог светског рата, односно 1917. године, нису имале званичне дипломатске односе (Perišić & Reljić, p. 25).¹ Услед међусобне географске удаљености, дијаметрално различитих геополитичких интереса, недовољно блиских и подударних геостратешких планова у спољној политици, опречног друштвено- политичког развоја, спорог продубљивања културних веза, две државе се све до почетка XX века нису довољно добро познавале. *Источно иишање*, као феномен политичке деконструкције Османског царства, међутим, није била непозната тема у шпанској публицистичко-књижевној и дипломатској јавности, узмемо ли у обзир разноврсне путописе, трактате, географске компендијуме из пера шпанских путника и аналитичара (попут Хуана де Прима, првог шпанског дописника у Кримском рату, који је боравио на Дунаву и скупљао податке о геостратешким, демографским аспектима балканских подунавских кнежевина)² (Prim, 1855; Asuero, 2005a; 2005b; 2005c, Morfakidis Motos, 2017a) и онај штури, суженији, али индикативан део активне конзуларно-дипломатске активности Шпаније у Цариграду до 1912–1913. који је обухватао балканске земље, укључујући и Грчку, с којом је Шпанија имала односе од 1833.

¹ За шпанског војног изасланика у Београду именован је 1911. Артур де Сол. Годину дана раније, Шпанија је именовала Мануела де Мултеда (Manuel de Muledo) за свог опуномоћеног посланика у Софији и Букурешту, и на нерезиденцијалној основи, у Београду. Дипломатски односи између Србије и Шпаније успостављени су 1917. године, када је за српског посланика у Мадриду одређен Драгомир Јанковић (14/27. октобар 1916), који је акредитивна писма шпанском краљу Алфонсу XIII предао 7. фебруара 1917.

² О шпанским географско-информативним списима посвећеним Османском царству, шпанским путописцима на Оријент и Балканско полуострво, погледати радове Пабла Мартина Асуера. Осим радова Асуера, погледати и рад који обухвата анализу Источног питања у трактатима и брошурама Фермина Кабаљера и Себастијана де Мињана, чији циљ јесте да се преко компарације присуства исламског наслеђа у формирању шпанског идентитета и турског система у Европи оправда потреба за далеко озбиљнијим шпанским познавањем Балканског полуострва. Хуан де Прим је био председник шпанске војне комисије, именоване од стране шпанских власти краљице Изабеле II, која је била задужена да на двору Абдул Меџида I прати ратна дешавања и бележи информације о простору где су се одвијале борбе. Први део његове студије посвећен је описивању војно-стратешког значаја Балканског полуострва за потенцијалне ратне операције зараћених страна; доста је писао о гео-привредним аспектима Србије, Влашке и Молдавије.

Прве земље најближе Србији с којима је Шпанија успоставила односе биле су Румунија (1881) и Бугарска (1911), када је формално отворено дипломатско представништво у Софији, за које је било предвиђено да на нерезиденцијалној основи покрива Београд. Шпанско-српске дипломатске везе ојачане су мировним посредовањем Алфонса XIII на двору Карла I Аустријског током 1916, којим је, најпре, шеснаест осуђеника у Бањалучком процесу од стране аустроугарских власти било помиловано и тиме избегло смртну казну; исход процеса било је ослобађање 53 затвореника („*El rey de España y la guerra*“, 1917, р. 1).³ У кореспонденцији приватног секретара Алфонса XIII, Емилиа М. де Тореса, откривамо да је постојала преписка која се дистрибуирала и класификовала према садржају вести са фронта, а једна од тих преписки сакупљена је у документа под називом „Истрага о томе где се налазе енглески, руски, српски, црногорски и румунски затвореници“; рад шпанског краља на ослобађању и хуманом третирању српских, белгијских, француских и других заробљеника био је значајан („*La Filantropía del Rey de España*“, 1917, рр. 760–764).

Шпанска перцепција балканских ратова (уз потоњу шпанску ратну публицистичку заоставштину након 1914), као сегмент предмета проучавања у историографском процесу који повезује имагологију са компаративним, хеуристичким истраживањем европске оријенталистике и наративне грађе о Балкану, у европској традицији није довољно испитана (Jerez Rozúa, 2006; Morfakidis Motos, 2017b; Basciani, 1998). Краљевина Шпанија је након завршетка тзв. Трећег карлистичког рата (1872–1876) коначно ушла у период рестаурације дурбонске монархије и консолидације своје спољне политике. Први председници краткотрајне шпанске републике, Емилио Кастелар (Emilio Castelar, 1832–1899) и Франциско Пи и Маргал (Francisco Pi y Margall, 1824–1901), показују завидно интересовање за Источно питање, уклапајући га у општа разматрања о стању и будућности европских нација XIX века. Шпански кореспонденти први пут се појављују у Руско-турском рату (1877–1878) и међу њима се налазе Сатурнино Хименез (Saturnino Jiménez Enrich, 1853–1933), сарадник листа *La Academia*, Хосе Луис Рамон Пелисер (José Luis Ramón Pellicer), чије су репортаже са фронта објављиване у најугледнијем шпанском илустративно-есејистичком часопису *La Ilustración Española y Americana* и Висенте Франсиско де Сол и Вејан, познатији као маркиз Ваје дел Тојо (Vicente Francisco de Sol y Veyán, Valle de Tojo, 1841–1902), делегат белгијског Црвеног крста. Пелисер је присуствовао руском преласку Дунава, борбама око Свиштова и уласку Руса у Свиштов; касније је пратио руску војску у борбама око Трнова, Шипке и Плевне, тврдећи да „руска војска није инфериорна у односу на турску по личној храбрости и ентузијазму за ствар

³ „Помиловање је остварено захваљујући напорима које, на захтев многих високих људи, спроводи Његово Величанство Дон Алфонсо XIII, и још једном истиче добронамерну акцију коју у европском контексту врши Краљ Шпаније“.

коју брани“ („Crónica Ilustrada de la guerra de Oriente“, 1877, p. 19; p. 91; p. 115; pp. 134–135; „Carta del teatro de la guerra“, 1877, p. 222).⁴ Хименез је 1883. године одржао предавање у Краљевском географском друштву Шпаније у Мадриду о свом путовању Балканом и Малом Азијом у периоду 1877–1881 (Giménez, 1883). Део тог пропутовања тиче се његовог доказивања романског карактера румунских земаља, фаворизовањем католичких становника Балкана, описа боравка у Никополу, Трнову, Софији, Нишу, Пироту, описа бугарских сељака, католичке заједнице у Бугарској, српске железничке мреже, манастира Риле, али и Свете Горе, Македоније, Старе Србије, Епира, Тесалије и грчких острва; сматрао је неоправданим гушење албанског националног покрета. Писао је да „озбиљну неправду чини европска дипломатија укрупњавањем Црне Горе на рачун Албанаца“, реферирајући на битку код Улциња (Соколово, 1880) и присиљавање улцињских Албанаца на предају града који је био додељен, вољом европских сила, Црној Гори 1878. То је правдао мишљењем да је „овакав атак на интересе угледне националности и католичке интересе Истока, који су у тим крајевима најискренији израз европског духа, дело католичке Аустрије, која по сваку цену спречава експанзију Црне Горе на страну Херцеговине“ (Giménez, 1883, p. 259). Хименезов колега био је Мартин Фереиро, који је такође писао о резултатима Берлинског уговора, правећи паралелу о истоветности цивилизацијске мисије и узвишене, трагичне, метафизичке етике у обичајној традицији шпанских и балканских хришћана: Карађорђа упоређује са Гузманом ел Буеном (1265–1309), херојем града Тарифе, а краљевине Кастиљу, Арагон и Навару са Грчком, Румунијом, Србијом и Црном Гором (Fereiro, 1879, pp. 20–21; Nenadović, 1883/1971, pp. 14–16; Millé Giménez, 1930, pp. 436-438).⁵

⁴ Пелисер је, у оквиру 8. Армијског корпуса генерала Фјодора Радечког, под чијом командом су били дописници иностраних новина, присуствовао уласку руске војске у Свиштов у јуну 1877, под командом генерала Михаила Ивановича Драгомирова. Написао је да је хришћанско становништво Свиштова ослободиоце дочекало „на изузетно оригиналан начин: велики број девојака, обучених у сеоском маниру, даривали су војнике венцима цвећа, у исто време када су они праскали у узвицима хвале, поздрављајући и радујући се“. Написао је да је „коњичка маса Козака најбоља војска коју је икада видео у животу“. Правио је цртеже и скице румунских и бугарских насеља, бугарских ратника, које је слао редакцији листа. Описивао је пут руске војске од Симнице и Шаревце до Трнова. Пратио је руску војску на путу ка превоју Шипка, где се одиграла чувена битка и потоња одбрана превоја од стране руске армије и бугарских добровољаца, описујући турска зверства у околини Плевне, која су резултирала покољем око 15.000 Бугара, као и саму руску опсаду града. Настојао је да шпанско јавно мњење упозна и са покољима над Бугарима у долини Старе – Загоре. Касније је рат пратио из Букурешта.

⁵ Фереиро пише: *Између судбине хришћана Турске и хришћана Шпаније постоји изузетна сличност, не у времену, већ у чињеницама прошле мухамеданске моћи. Ајарејска инвазија се дешава на целом Ибериском полуострву, и када се чини да је зло неодољиво и да ће доћи до постојане уништења ибериског хришћанства, у оскудном шпанском краљевству иланина Астирије преостаје једна независност која се чини неосвојивом; у непрекидној и жестокој борби, муслиманско знање дива постојано, а после његовог година, заузимањем Севиље од стране Свете краља, освајач се своди на не баш велику краљевину Гранаду. И у Турској,*

У периоду пре избијања балканских ратова кроз Србију су пропутовали новинар и писац Висенте Бласко Ибањез (1867–1928) (Vicente Blasco Ibañez), 1907. године и чилеански путописац Хавијер дел Рио Зањарту (Javier del Río Zañartu, 1840–1918), током 1905. године, чији је спис о пропутовању светом био познат и у Шпанији (Zañartu, 1912; Ibañez, 1910).⁶

Балкански ратови (1912–1913) завршетак су дугог, исцрпљујућег и динамичног процеса ослобођења и политичко-културне еманципације Срба и других хришћана од Османског царства, који су привукли шпанско јавно мњење, између осталог, и због питања сефардских Јевреја, чија је судбина

*пре неких њеџи стојина година, Амураси су њрчали кроз ваџру и крв кроз целу Румелију до њодножја Балкана. Турчин је њродужавао своја освајања, као шџо смо раније рекли, све док није ѡреузео контролу над целим Полуострвом, али никада није усџео да њоџчини уџао Црне Горе, који је на неки начин њосџао Ковадонџа Турске. Оде нације личе једна на друџу, чак и у неким деџаљима њаџриџизма доведеноџ до крајносџи који дисмо моџли назваџи дивљим; Шџанија има Гузмана ел Буена, који оџсадницима ѡружа бодож да усмрџе њеџовоџ сина; у Србији, Црни Ђорђе зарива мач у срце своџ сџароџ оца, да не види како њада у руке суровим њеџриџаџељима . Битка код Ковадонге (722) прва је хришћанска победа над Омајадским Маварима у Шпанији. Алонсо Перез де Гузман (1256–1309), познатији као Гузман ел Буено (Alonso Pérez de Guzmán, Guzmán el Bueno, Гузман Добри), шпански племић, витез, војсковођа, борац против маварске власти. Фереиро морално изједначава и велича чин Гузмановог одбијања да приликом опсаде тврђаве Тарифе спасе сина из заробљеништва Хуана Кастиљанског од Тарифе (брата Сандра IV Кастиљанског) са Карађорђевог одлуком да, жртвујући оца, спасе нејаки српски здег од могуће турске освете. Према једној од бројних легенди, Гузман је на претње да ће му син бити убијен, ако не преда град, симболично „добацио“ бодож опсадницима, одбијајући захтев речима: „Имам јоџи њеџи синова, раџије ћу дозволиџи да их убијеш пре мене, неџо шџо ћу џи даџи краљев ѡраџ“; Карађорђе, кроз трговца Ђорђа Остојића, поручује: *Оџац! Е џако, које куде нађе, шџо но си џраџио! Боље џи један, неџ оволики џилеж!*“ У портрету обојице ратника, кроз митолошку – библијску димензију страдања, свест о нужности подношења личне жртве као јединог и безусловног пута ка слободи и вечности, и емотивно трагична, индивидуално болна, етички „сурова“ беспрекорност, удружена са чашћу, лојалношћу и заклетвом (краљу) која се не сме погазити осветљавају неумитну бригу за заштиту колектива, нејаких, угрожених, бригу која надилази страх или саможивост: без слободе свих нема ничије слободе.*

⁶ Ибањезов опис Београда изграђен је од помешаног утиска збуњености пред оријенталним навикама његових становника, осећаја анимозитета према православном свештенству и бројности жандарма на улицама, али и осећаја задивљености пред јунаштвом српских сељака, чији изглед озбиљности и напаћености стране путнике може да одврати од одушевљености. Ибањез пише: *Узалуд Беоџрад нуди извесџан аџекџи зайадне цивилизације, са својим џрамвајима, расветџом, својим ѡродавницима, својим новинама и својим јединим ѡзорџиџем. Срџски народ није нишџа друџо до раџоборно џлеме које обрађује земљу. (...) Беоџрађани цене као велику частџ ѡроћи улицом ѡред официџара или свешџеника. Свешџеника је дездрџој, а шџо се џиче војске, релатџивно их се више виђа у Србији неџо у Немачкој. Постџоје црне, зелене и џлаве манџије, ѡџџови са и без ѡџаса, са великим најрсноцима или са ѡросџим крсџом, а војничке униформе су џолико небројене да се, с одзиром на малу величину Србије, мора вероваџи да сваки ѡук носи друџачије одело. Али сви Срџи, ма како да се одлаче, и они који се уџледају на зайаџњачку моду с ѡреџеривањем џџиџичним за ѡровинџијски ѡрад, и они који осџају верни сџарим одичајима, исџи су; џако свешџеници, војска, сџуденџи засџћени ѡправославном џеолоџијом и високи државни службеници, као даме које койџрају бечке и ѡариске новине, сви имају нешџо узнемирујуће, ѡрубо, оријенџиално и насилно (...)* (прев. аут).

овим ратом била неизвесна. Новине које су излазиле у Шпанији пратиле су на недељном нивоу ток ратних операција и сукоба; у непристрасном извештавању и обезбеђивању свежих вести истицале су се *Correspondencia de España*, али и *El Liberal*, *La Época*, *El Día de Madrid*, *Heraldo de Madrid* и др. Новинар листа *Correspondencia de España* Агустин Бонат (1873–1925) приликом избијања сукоба с јесени 1912. године уочио је да су балканске државе престале да захтевају заштиту и тоторство великих сила, „што је у модерним временима много, јер се народи више не воле због њихове марљивости и поштења, већ страх изазивају њихова снага и моћ“; осим критике заосталости Османске империје, он је сматрао да је природан исход рата стварање балканске конфедерације на чијем челу ће бити цар Фердинанд, али износи дојазан да би такав потез потенцијално довео до проблема („A través de conflicto“, 1912, p. 2). До сличних закључака дошао је и прокатолички лист из Хероне *El Norte*, који је оптужио европска министарства спољних послова да из страха од слабљења и нестанка Османског царства воде неправедну, издајничку и лицемерну политику према балканским народима, које уверавају да обуздају и напусте политику протеривања Турака из Македоније и Тракије:

Хришћани балканских земаља стрпљиво су чекали њихову помоћ која им је издајнички обећана. Узалуд су чекали; с њиховим стрпљењем је завршено; данас, изнова и изнова, побуњеници желе да се сами бране од бруталности непријатеља своје вере, своје земље, и свог хришћанског имена. Европска министарства спољних послова сада вичу против народа који се буне, против хришћана који објављују рат; боље би било да злочиначка Европа виче против своје издајничке и неправедне политике (...) Турска је, веома мирна, ничим заплашена од шест сила тројног савеза, наставила своју ужасну политику Курана: убијање и фатализам. Македонија, изванредно продуктивна земља, претворена је у море хришћанске крви, у поље клања: почињена зверства и окрутности били су толико монструозни да су покренули чак и наше радикале и социјалисте. (...) Ниједна од шест земаља потписница Берлинског уговора није предузела корак, позивајући Турску да се придржава и да извршава члан 23 поменутог Уговора (Берлински уговор из 1878), све из страха од сукоба, ако би се нарушио материјални мир у којем су напредовали њихов посао и трговина. А ова Европа, која је у страху од губитка материјалних добара напустила моралне и верске интересе народа који су јој поверени у заштиту, сада би да пролије кантом хладне воде ватру коју је изазвала својим немаром („La Confederación Balkánica“, 1912, p. 1).

Источно питање, проблем Османског царства и хришћанских националних балканских држава шпанским интелектуалним круговима крајем XIX века био је куриозитет за полемички рад. Српско-турски рат и Источна криза (1875–1878) поставили су дубљи проблем преструктурирања европске равнотеже моћи шпанским интелектуалцима. Франциско Пи и Маргал (Francesco Pi y Margall)⁷, у свом делу *Les Nacionalidades* (1877), изнео је федералистички

⁷ Франциско Пи и Маргал (1824–1901), шпански федералистички политичар, демократски

план помирљивог уједињења Балкана, заснован на његовој конструктивистичкој платформи одбацивања апсолутизације историјских критеријума расе, језика и историјског права као једине доктрине за формирање националних држава, доктрине која би одвела у илузорно и опасно самоопредељивање народа (Margall, 1877, pp. 70–82, 357–358).⁸ Каetano Санчез Бутиљо у свом спису посвећеном Источном питању оптужује Русију да стоји иза хришћанског устанка у Босни и Херцеговини 1875, жали због зависности Србије од Русије, која намерно потпирује насилан преврат Османског царства наоружавањем Срба и Бугара (Sanchez Bustillo, 1877)

револуционар, историчар, посланик у Кортесу, председник краткотрајне Прве Шпанске републике (1873). После завршетка студија филозофије и теологије у Барселони, и докторирања права у Мадриду, окренуо се књижевности, писању дела из историје уметности шпанског средњег века (*Historia de la pintura*, 1851; *Estudios sobre la Edad Media*, 1873) које је Католичка црква забрањивала. Од краја 40-их година напада монархију, Католичку цркву, залаже се за увођење општег права гласа, демократску револуцију, под великим утицајем Прудона и идеја француских социјалиста, једно време живи у егзилу у Француској. Године 1848. ушао је у Демократску партију (*Partido democrático*), оштро критикујући дотадашње партије и њихов политички систем у елизабетанској Шпанији. После *Славне Револуције* из 1868. којом либерална буржоазија и племство приморава краљицу Елизабету на спровођење либералних реформи и доношење изборног монархистичког Устава, који Маргал није подржао, добија на популарности међу шпанским републиканцима, снажно се залажући за федералну републику Шпаније као државно уређење. Године 1885. основао је часопис *El Nuevo Régimen*, а бранио је независност Кубе. Последње деценије свог живота посветио је изучавању историје, филозофије и уметности. Сматра се једним од највећих шпанских интелектуалаца XIX века демократске оријентације.

⁸ Маргал подржава рат као средство за националну еманципацију угњетених и обесправљених народа чију културну и политичку аутономију освајачи који су их покорили нису поштовали, или су је сурово гушили, па због тога сматра природном, историјском нужношћу, нестанак Османског царства. Ипак, одбацује могућност да Босна буде самостална или да Епир не буде део, са Грчком, веће балканске федерације, будући да је опрезан према руском покровитељству Јужних Словена. Страхује од унитарног концепта формирања мноштва политичких нација на тлу Европе, којима се не би називао крај; говори о „српској“, „бугарској“ и „грчкој“ националности, али не и њиховој државности. По систему спојених судова, уколико асимилација, која је најважније везивно ткиво у сазревању сваке нације или социокултурне заједнице, између освајача и освојених кроз дужи историјски период успе (кроз снажно развијање и обезбеђивање културно-политичке аутономије коју би јаче нације – државне творевине обезбедиле слабијим, у смислу способности самоодржања), унитарни принцип решења проблема националности у Европи показао би се излишним. У случају Балкана, Маргал је запоставио верски и државноправни фактор у средњовековној историји, па је показао извесно непознавање проблематике. Идеје које заступа наводе га да напише да после недавно договореног примирја између Турака и Руса, паника коју ови догађаји и претње производе, откривају како су „лажни темељи на којима почивају народи Европе“, док словенски народи бивају гурани у „опасну заштиту Русије“.

Емилио Кастелар (Emilio Castelar)⁹ и Енрике Дупуј де Ломе¹⁰ (Enrique Dupou de Lôme) два су најпознатија имена међу шпанским публицистима и политичарима који су писали о Источном питању, Јужним Словенима, односу Русије према Османском царству и уставноправним реформама у Цариграду. Кастелар је мишљења да Османско царство мора да нестане са Балканског полуострва, тако што ће бити кажњено за своје сопствене пороке, теолошки неморал, деспотизам; упркос похвалном виђењу српске историје, одбацује руско избављење Балкана као погубно, захтевајући независну Балканску конфедерацију (Castelar, 1876, pp. 321–325; Asuero, 1998). Дупуј де Ломе у свом делу *Турска и Словени (Los Eslavos y Turquía, 1877)* отворено заступа прословенска становишта, тврди да је „Енглеска тамничар човечанства“ и изјављује да жели да Руси загосподаре Цариградом (Lôme, 1877, pp. 9–10). Централну мисију историјског ослобођења Јужних Словена он приписује Србима, који нису довољно примећени од европске јавности због Грка, неправедно уздигнутих у моралне хероје испред Срба. Критикујући Кастеларов антируски славизам, он пише:

Не може се предвидети да ли ће Срби сада имати Солферино, Кустозу или Новару. Било како било, ако буду успели, ако побеге уз њихове, или ако их одлучна победа Турака осуди на чекање, закон историје се мора испуниће и север полуострва ће формираће снажну словенску државу задужену да са Хеленима са јуна цивилизује и учини просперитетном њу бољу земљу која изгледа стерилисана од Турака. (...) Грчка је имала симпатије целе Европе, јер је проси народ познавао њену историју. Србија није заслужила ништа осим презира, јер је обичан народ (у Европи, прим.аут) веровао да су њихови јунаци раздојници, њомци дивљака, а њи јунаци су били њомци великих и славних краљева (Lôme, 1877, pp. 8, 95; Morfakidis Motos, 2013c).¹¹

Дупуј де Ломе критикује као неоправдан и неутемељен Кастеларов страх да би Русија, као ауторитарна земља, могла довести до цивилизацијског напретка, макар била реч и о Словенима: тврди да циљ Русије није освајање Европе и да се геополитички разлози морају ставити изнад политичко-идеолошких (Lôme, 1877, pp. 90–95). Ламентирајући над незавидном судбином Словена (Чеха, Хрвата, Срба), растављених у две државе које су према њима непријатељски настројене, Дупуј де Ломе подсећа да је Русија давала новчану помоћ црногорским владикама, заштитила Карађорђа и Милоша Обрено-

⁹ Емилио Кастелар (Emilio Castelar, 1832–1899) републикански политичар, публициста, председник прве Шпанске републике од 7. септембра 1873. до 3. јануара 1874. Током владавине Изабеле II, у јавности је агитовао против монархије, због чега је морао да оде у егзил у Француску. После 1868, супротстављао се у Шпанији и Привременој влади генерала Прима и монархији Амадеа Савојског, чијом абдикацијом је проглашена република. Као председник, успоставио је оштре мере против карлиста, монархистичких официра, владајући декретима и апсолутним овлашћењима. Сматра се једним од највећих говорника у шпанском Кортесу.

¹⁰ Енрике Дупуј де Ломе (1851–1904) шпански политичар, дипломата, посланик Краљевине Шпаније у САД-у.

вића, натерала Порту да Једренским уговором (1829) примора војводу од Велингтона и Велику Британију да јој се придружи у тражењу независности Грчке (уместо понижавајућег вазалства према порти која је Грчкој обећавана), истичући Кастеларов некоректан однос према Србима (Lôte, 1877, pp. 95–96).

Путописац, политичар и посланик Краљевине Шпаније у Италији (1886–1895) Дијего Коеља де Квезада (*Diego Coello de Quesada*, 1820–1897), и Цариграду (1884–1886), написао је велик број чланака о Балкану, политици балканских држава према Турској, религиозним, културолошким и економским аспектима Оријента, у часописима *La Ilustración Española y Americana* и *La Érosa*; већина његових текстова имала је информативни карактер, читаоце је упознавао са динамичном историјом Бугарске, Египта, Србије, Османског царства; кроз многе државе је сам и пропутовао, описујући обичаје на дворovima, династијске интриге, географске пределе, локалну традицију. Решење Источног питања на Балкану, по Коељу де Квезаду, критичару панславистичких аспирација Русије, треба тражити у „федерацији хришћанских краљевстава“, будући да су решења Берлинског уговора довела до „безначајних повећања територија Црне Горе, Грчке и Србије, а и ако су повећала амбиције ових држава, нису им дала довољно елемената да привуку сродну популацију Истока у своју орбиту“, с обзиром на непотпуну организацију Бугарске (питање Источне Румелије) и љубомору Русије због анексије Босне и Херцеговине (Asuero, 2003, pp. 194–195). Прослављање пет векова Косовског боја (1889) у Крушевцу и миропомазање младог Александра I Обреновића, де Коеља је узео као основу за испитивање стања хришћанских народа у Османском царству, уочавајући паралелу између положаја Јермена и Срба наспрам доминантног исламског окружења и управе, чије је обележавање петстоте годишњице Косовске битке „пробудиши наде Срба у Новом Пазару, покренуло непријатељство албанских племена, као што су патриотска удружења Јермена, подупрта Русијом у Малој Азији, изазивала гнев Курда“; освртом на средњовековну српску прошлост, изражавајући лирско-сентименталну жалост због преране смрти цара Стефана Душана, прокоментаришао је потоње деобе области Старе Србије од српске властеле и немогућност средњовековног српског царства да замени Византију у борби против ислама као универзално хришћанско царство; де Коеља уочава да би судбина европског континента била разнолика да су „Срби, уместо Турака, напали из Бурсе на Константинов град, постали наследници Византијске империје, настављајући то краљевство велике Србије од Цариграда до Карпата и ивице Дунава“ (Asuero, pp. 244–246). Верску политику екуменистичког приближавања Латинске, Римске цркве, коју је водио папа Лав XIII преко Конгрегације *Propaganda Fide*, црквама Источних патријарха, похвалио је и предочио као један од услова за приближавање Истока западном свету. Нагласио је да је толерантној политици Ватикана, политици чији је циљ да из „умова Црква

источног обреда отклони сваки страх да је сврха Свете столице изазивање губитка националног карактера међу овим црквама“, стало да дође до преобраћења источних расколника и свештенства у католичко јединство. То би се постигло уз признавање права да задрже православне обичаје, али и деловањем Халдејаца, Мелкита, Маронита, Асираца, католичког дела Јермена и других народа у Османском царству који су признавали папу (Asuero, pp. 289–296). Писао је о државном удару у Бугарској којим је Александар Батенберг отишао са власти, сукобу краља Милана Обреновића са краљицом Наталијом, стварању железничке мреже између Цариграда, Солуна, Софије и Београда, као и сукобу аустроугарског и руског утицаја на Балкану, посредно критикујући панславизам и мрежу утицаја руских официра и обавештајаца у Бугарској, Румунији и Србији. Београд је посетио 1888. године.

Илустровани часопис *La Ilustración artística* један је од најистакнутијих колоризованих часописа на шпанском језику који је поклањао пажњу напредовању српске, бугарске и грчке војске током операција 1912. године; у њему делује књижевница Емилија Пардо Басан (Emilia Pardo Bazán, 1851–1921). Она је корен сукоба видела у спутавању два наизглед међусобно опречна и религијом прожета уверења:

Није ли ишћно да у овом балканском райиу иосћиоји нешћио ишћи као да ирииада друиим временима исћиорије? Не говорим ово збои храбростии коју су иоказали иши борци, нишии збои ише сликовиите мешавине раса коју смо оишкрили и за коју мноии људи нису ни слущили да иосћиоје, нишии да су имале карактиер националностии. Мислим на уверење, енишћузијазам са којим се боре ове ишћруије, воћене осећањима за која би се мислило да су изумрла (...): релииозна вера, насилна љубав ирема оишћидини (Ruiz-Oсаћа: 2014–15, pp. 29–50).

Лист *El Pais* одбацио је наводе листа *El Ejército Español* да су краљевско убиство породице Обреновић и убиство Стамболова у Бугарској плод завере анархиста, заступајући тезу да су ти догађаји допринели стварању Балканског савеза и да су били резултат „злочина, али патриотског“ („Errores de una lista“, 1913, p. 1). На почетку сукоба, тај лист опрезно приступа захтевима за аутономију Македоније, јер верује да су „прогоњени хришћани, било Грци, Бугари или Срби, својим бомбашким нападима наносили невинне жртве“; с друге стране, у часопису *El Nuevo Régimen* стоји да варварско понашање Турака осигурава тријумф Савезника, јер „Црногорци, Бугари, Срби и Грци одржавају ред, поштују све култове, и с пажњом се односе према затвореницима“ (“Moros y cristianos”, 1912, p. 1; “Extranjero”, 1912, p. 4). Пар месеци уочи октобра 1912, балканске земље пропутовао је шпанско-каталонски политичар Франсиск и Камбо (Francesc y Cambó, 1876–1947)¹², чији су позитивни утисци о стању духа међу политичарима Балканског савеза и балканским

¹² Франсеск Камбо (1876–1947), шпански конзервативни политичар из Каталоније, оснивач политичке партије Lliga Regionalista de Catalunya (1901), најзначајнија личност каталонског националног покрета почетком XX века.

народима послужили за преусмеравање пажње шпанске јавности против Турске („Causas del hundimiento de Turquía“, 1912, p. 1). Лист *Las Ocurrencias* недвосмислено се опредељује за политичке аспирације Црне Горе према Скадру, алегорично констатујући да се „црногорски народ наругао целој Европи“ и да су велике силе биле „неправедне са Црном Гором, пошто су тражиле да се укине опсада града, шаљући бродове у Бари, постављајући блокаду“; изнад поменутог текста појавила се фотографија краља Николе, са коментаром да је „заузећем Скадра, као круном труда свог народа, оспорио себичност Европе“ („Un heroe del día“, 1913, p. 6). Новинар листа *El Correo Español* Дијего Регидор упоређује природно, ничим нарушиво право Леона, Кастиље, Наваре и Арагона на отпор „фанатичном“ муслиманском насиљу из средњег века са правом савезничких држава на Балкану да воде „игру поновног освајања територије, узурпирани од стране безочне расе“, јер тај рат „у строгом смислу и није освајачки“; Регидор подсећа да су мале иберијске државе својом мудро политиком најпре биле попустљиве према Маврима, пре него што су, оснажене, кренуле „у херојски и монументални еп свог историјског права“ („La intervención europea en los Balkanes“, 1912, p. 1).

Први политички осврт и политичко-историјски есеј посвећен Балканским ратовима дао је новинар Антонио Гонзалес Линарес (Antonio González Linares, 1875–1945) у часопису *Mundial*. Спис обилује уверљивим фотографијама, осетљивим политичким сврставањем против бугарских злочина у обе фазе рата над муслиманским (турским) и православним становништвом; Линарес пише да је Србија, заједно са Грчком, имала „дрскости да протестује против Бугара пред Европом, описујући њихово понашање као дивљаштво које их чине недостојним да буду међу европским народима“ („La Página de Historia“, 1913, pp. 418–428).¹³ Коментаре балканских ратова пружао је и дописник часописа *Nuevo Mundo* и *La Correspondencia de España*, угледни реформски социјалиста, филозоф, публициста, каснији теоретичар национализма Рамиро де Маесту (Ramiro de Maeztu, 1875–1936). Он је објавио неколико

¹³ Линарес спомиње злочине Кордачовљевих војника над муслиманима, 27. октобра 1912, додајући да би Бугари „истребили и православне, да није било апела митрополита“, као и муслимански живаљ у Кулкунду, у округу Аврет-Хисар, и истиче да је софијска влада војсци издала наређење да се истребљују жене и деца у освојеним земљама (мисли се на Тракију и подручје бугарских операција), како би се у будућности избегла било каква имовинска парница с њима; „истребити све муслимане, без разликовања старости и пола, учинити да нестану са лица Земље“. С друге стране, Линарес, неутралан према судбини Османског царства, категорички одбацује узалудна крвопролића које је рат донео, и све нације ставља у исту раван. Он пише да је „српски господар, данас победник, који оптужује бугарску војску за врло истините злочине, раније је и сам чинио сличне злочине, ништа мање истините, са несрећним муслиманским становништвом“. Злочине у Балканским ратовима он упоређује са француским злочинима у Конгу, шпанским и злочинима САД на Куби и Филипинима, британским у Индији. Не верује да је мир успостављен у Букурешту у августу 1913. трајан, због изјава и наступа бугарских званичника, и пита се какве ће бити методе освете Бугара, „подивљалих у традиционалном варварству древних Вандала“, ако је њихова војска поражена и уништена.

осврта на важност одласка Османске империје, међу којима један и у часопису *Prensa*, који је излазио у Буенос Ајресу (González Cuevas, 2003, p. 162; „El alza de los pequeños“, 1912, p. 4). У чланку под називом *Los problemas balcanicos* Маесту расправља о иредентизмима Балканских монарха, појачаних и оснажених успесима Балканских ратова („Los problemas balkanicos“, 1915, p. 16).¹⁴ Снажно је бранио високу културу Балканских нација које се боре за одбрану хришћанства и критиковао равнодушност европске дипломатије и штампе према њиховој судбини:

Шпанци и Јужни Словени су се борили да њихова европска браћа могу мирно да граде културна здања схоластике и ренесансе. За нас су то били ужаси рата, за остале Европљане деликатно задовољство размишљања и уметности. Европа је незахвална према Балканским народима, као што је била и према Шпанији. Балканским народима се замера некултурност, као да је култура компатибилна са угњетавањем Турака и са трајним ратним стањем, као да европска култура своје постојање није извукла из жртвовања својих пограничних народа („La guerra en los Balkanes. La ingratitude de Europa“, 1912, p. 1).

Писао је да Аустро-Угарска не може добровољно да се повуче пред чињеницом да ће тријумфална и увећана Србија постати жариште привлачности за словенске поданике северно од Саве и Дунава, за које наводи (Босанци, Херцеговци, Хрвати, Далматинци) да се осећају Србима („El interés de Austria“, 1912, p. 1). Стручну јавност о току, преговорима и дипломатским успесима извештавао је Маријано Марфил Гарсија (1883–1939), адвокат, публициста у часопису *Nuestro Tiempo* у Мадриду („Question balcanica“, 1913, pp. 321–335). Војни стручњак Антонио Мантила сматрао је да тежина Балканских ратова лежи у морално-етичкој димензији, а не у иновацији војно-техничких знања. Састављајући панегирик, он записује:

Бујари, Срби, Грци и Црногорци – они, исјред свега сјављају идеал векова, религиозну веру, хомојену моралну сјруктуру, они тријумфују и они ће тријумфовати; њо је закон животиа („Hagamos hombres“, 1912, p. 3).

Борбу Балканских народа против ислама пратио је и славни шпански филозоф Мигуел де Унамуно, у контексту духовне борбе материјалистичке цивилизације са идеалистичком, окренутој религији. Износећи своје слагање са размишљањима Маестуа о корену Балканског рата, Унамуно критикује став европских сила према борби Балканских народа. Њихову борбу упоређује са битком код Лепанта и дефинише је као борбу „верујућих хришћана у

¹⁴ Маесту сматра да су силе Антанте радиле на томе да се мир постигне под таквим условима да ниједна од Балканских држава не буде смртно повређена. Пошто то није одговарало Централним силама, оне су по сваку цену настојале да фаворизују делимичне претензије појединих Балканских држава, подржавајући, у конкретном случају, аспирације Бугарске наспрам српско-грчког решења Македоније. Изнео је предвиђање да ће Балканске државе морати да се уздрже од окретања оружја против Централних сила, осим ако не желе да изврше самоубиство (текст је објављен у октобру 1915).

бесмртност душе и вечни живот“. Он пише да „незахвална Европа, садукејска Европа, Европа празне социологије и утеха које не теше“, допушта просијавање мржње према хришћанству и онда када борбу воде два хришћанска народа; указује да отомански зулум није нимало смекшао том „културно-социолошком лажи Младе Турске“ и да „европска Турска чини масу Европљана потчињених полудивљачким трупима довученим из Азије, који су затворили националне школе потчињених народа, проглашавајући злочином наоружавање хришћана“ („El Saduceísmo europeo“, 1997, pp. 299–303).

Немали део мадридске штампе узрок балканских ратова проналазио је у тајној, „двострукој дипломатији Италије“, чија је спољна политика и свеукупно деловање на међународној европској сцени, с обзиром на незавидну, утрнулу и недовољно енергичну позицију Шпаније према два успостављена војно-политичка савеза и недовршен статус колонијалних интереса две медитеранске земље на северу Африке, на шпанском двору стварала осећај забринутости и незадовољства. Италију је, на пример, за „кукавичлук“ и гурање у „рат других“ окривљавао новинар Франциско Мелгар, који је наглашавао да се за „туђе интересе боре италијански девер и таст“ („El triunfo de la cobardía“, 1912, p.1); занимљив је и став Алвара Фањеза о „нејасноћама Италије према питању Македоније“ („Notas del extranjero“, 1912, pp. 663–665). Имаголошка позадина Византије као царства опхрваног дворским интригама појављује се у слици Србије, као балканске државе која ратује са Османским царством – то су странице које делују као да су истргнуте из историје Византије („Los estados balkánicos y Turquía“, 1912, pp. 12–15). Незаобилазан осврт, у форми књижевног приказа, о учешћу Србије у балканским ратовима, али и учешћу у Првом светском рату оставио је 1919. године чувени мексички писац и дипломата Алфонсо Рејес (Alfonso Reyes, 1889–1959), који је од 1914. до 1924. живео у Шпанији. Мотив за писање о Србији била је књига Мис Л. Фаунинг о Србији, за коју је предговор написао Јован М. Јовановић, опуномоћени посланик Краљевине Србије у Лондону. Рејес је истакао да се „балканске земље морају борити јер је то природно стање живота“, јер су оне пулсирање „историјске ере“ као живота који се одвија по откуцајима ритма епохе; балкански рат је „редак престиж“, са балканске тачке гледишта – људска дужност, са становишта Турске – буђење из сна који тек што је почео бивати ружичаст. Проблем је била „заштита прогоњене браће, отаџбине, расе“, али и проблематично питање граница, јер су на црногорској граници, како пише Рејес, постојали „крајеви у којима се налазила турска тврђава између две парцеле у поседу истог власника“ („La Pasión de Servia“, 1956, pp. 128–132). Публициста Луис Аракистаин¹⁵ сматра да је рат поклатио велику пажњу пробуђеном бугарском национализму, и да је националистичко уздизање Бугара пози-

¹⁵ Luis Araquistáin (1886–1959), шпански политичар и писац, члан Шпанске социјалистичке радничке партије (PSOE), амбасадор Шпаније у Немачкој (1932–1936) и Француској (1936–1937). Директор и уредник часописа *España* (1915–1923) и *Leviatán* (1934–1936).

тивно, јер су они „млад“ народ, који може да верује да ће ширење нације као оружане силе њене припаднике „учинити слободнијим, више мушкарцима“ („*Nacionalismo y humanidad*“, 1912, p. 1; Perišić & Reljić, 2017, pp. 172–173).

Афирмативан приступ дефинитивном слому политичко-управног феудалног система власти Османског царства исказао је и Педро Хевеноис Лабернаде (1878–1941), артиљеријски поручник и ађутантни помоћник краља Алфонса XII који пише да Шпанци, као владари муслиманских народа, треба да се радују уклањању или уништењу мухамеданске моћи“ („*El conflicto balkánico*“, 1912, pp. 181–197). Лист *Окуренсијас* еуфорично пише да „пет младих, мужевних, примитивних и сурових народа, гладних малих вукова који се више не боје старог крезубог тигра, освојили су те покрајине и радосно их поделили“ („*Asalto y toma de Adrinópolis*“, 1913, p. 2).

Шпански војни дужносници су боравили на Балкану у току сукоба. У Србију је упућен пуковник Емилио Уркијола, у Црну Гору пуковник Емилио Торо и Вила, у Грчку Емилио Фигуерас, а у Бугарску Мануел Леон и Мануел Переир (*Heraldo Militar*, 1912, October 10, p. 2). У бугарској војсци боравио је и шпански генерал Луис Сјенфугос де Берналдо и Хирос, о чијим балканским авантурама пише лист *El Correo Español* („*Aventuras de un comandante español*“, 1913, p. 7).

Напети и недефинисани односи на Оријенту инспирисали су професора у Саламанки Ернеста Амадора и Карадија (1875–1940) да напише есеј посвећен Источном питању, у коме је велики део рада посветио улози Краљевине Србије на Балкану. („*Cuéstion de Oriente*“, 1909, 225–255). Висенте Вера и Лопез (*Vicente Vera y López*, 1855–1934), професор и преводилац, мишљења је да Бугари теже формирању језгра балканске националности, да буду главни наследници Османског царства у Европи, као најмоћнија словенска нација којој би сви остали нужно морали да гравитирају, иако примећује да се то коси са жељама Грка, Срба и Румуна, чак и са жељама Македонаца. По његовом мишљењу, у Македонији живи измешано становништво, њега чине Бугари, Турци и Грци, а највећи део становништва се колеба између приклањања Грчком и Бугарској („*La razas balkánicas*“, 1913, pp. 82–83). Бугарофилске тенденције према бугарским аспирацијама ка Солуну, Битољу и Водену и највећем делу Македоније (због потенцијалне изградње велике поморске трговине и привреде, најповољнијег геостратешког положаја који Бугарска има међу чланицама Савеза), показује историчар Хулиан Худериас (1877–1918), цитирајући француског спелеолога Луја Лонеа, чије дело узима као критеријум за разрешење рата. Узроке рата Худеријас је тражио у младотурском спутавању реформи у погледу положаја хришћана и недефисан статус црногорско-турске границе („*En los Balkanes: los estados, las razas, las ambiciones*“, 1912, pp. 238–248).

Рат је, највећим делом из Грчке, али и из Цариграда, анализирао и дописник шпанских листова Сатурнино Хименез, географ, путописац и публици-

ста, који је, како је напоменуто, био дописник из руско-турског рата (1877). Хименез је био један од двојице шпанских извештача са Балкана током 1912. и 1913. године; своје извештаје, репортаже и политичке коментаре слао је листу *El Mundo*, али и другим листовима (*El Porvenir Castellano*, 1912, p. 7).¹⁶ Описивао је предводнике Младотурске револуције, боравио на Светој Гори и у Софији у априлу 1913. („Después la victoria“, 1913, p. 1), пролазио грчке градове, обилазио турско-бугарски фронт, описивао грчко-бугарске размирице око Солуна („Las diferencias greco-búlgaras“, 1913, p.1) и пад Чаталге („Los turcos en Chatalja“, 1913, p. 1). Он указује да би Грци гласину да би Солун могао припасти српској влади или бити неутрализована зона, дочекали „страшном вољом“ („Griegos y búlgaros“, 1913, p. 2.). Своје кратке репортаже из грчких градова, Атине, Волоса, Солуна, слао је након завршетка Другог балканског рата, анализирајући односе међу балканским државама. Шпанској јавности и властима сугерисао је да је Солун погодан за проширивање шпанске трговачке мреже у свету. Хименез је био уверен да се балкански савезници између себе „дубоко“ мрзе и презиру, а да их је на савез приморао страх од потенцијалног бугарског успеха. Пошто је био сведок великог броја хришћанских и муслиманских избеглица на северу Грчке и у Тесалији, Хименез је, пратећи деловање Карнегијеве комисије¹⁷, одбио да заузме подршку одређеној страни у рату, јер је био згрожен демографском катастрофом коју је рат изазвао на подручју Бугарске, Македоније и северне Грчке. У новембру 1913. он пише из Волоса:

После заблуда које су ми прошле пред очима, мислим да имам право да сматрам да су сви принципи – вероисповести, националности, расе – на које се позивају хришћани Истока – свечане лажи. Једина идеја која међу њима преовлађује је идеја пљачке. Ниједан узвишени идеал не управља њиховим поступцима. Славизам, пансербизам, хеленизам, нису ништа друго до заштитни знакови по којима се разни конкуренти у уносној индустрији клања и пустошења распознају једни од других („Los pueblos que huyen“, 1913, p. 1).

Након што је Османска влада упутила ноту Црној Гори почетком октобра 1912, лист *Heraldo Militar* прокоментаришао је да најбоље „припремљене јединице имају Бугарска и Србија“. Овде је занимљиво истаћи и списе неколицине шпанских професора географије о Македонији, који су бранили тезу да Бугари штите и поседују највећи део Македоније („La cuestión de Macedonia“, 1912, p.1)

¹⁶ У Хименезове репортаже убрајамо, између осталог, и: „La ciudad de los judíos“, *La Informacion*, 13 enero 1913, Núm. 11382, p. 2; „El Platano del Cid“, *El Papa – Moscás*, Núm. 1869, 30 marzo 1913, p. 4; „Guerra entre frailes. Los ultimos bizantinos“, *Diario del Tenerife*, Núm. 8377, 5 Abril 1913, p. 2; „La lucha por el dinero“, *Diario del Tenerife*, Núm. 8379, 8 Abril 1913, p. 2; „Cómo empieza un reinado“, *Diario del Tenerife*, Núm. 8382, 11. Abril 1913, pp. 1–2; „La paz balkanica“, *La Region*, Núm. 416, 9 junio 1913; p.2; „Por la hegemonia“, *La Region*, Núm. 443, 10 julio 1913.

¹⁷ Хименез је сматрао да је Карнегијева комисија, задужена да испита ниво одговорности и злочина на Балканском полуострву, између својих чланова подељена по питању мисије коју треба да обави.

Мотив српско-бугарског спора из Другог Балканског рата и динамичних, напетих односа међу савезницима на Балкану, делимичан је садржај ратних извештаја каталонско-шпанског филозофа, новинара и ратног дописника Агустиа Калвета „Газијела“ (Agustí Calvet Gaziell) (1887–1964). Калвет је провео време у Србији, Грчкој и Битољу, његови извештаји представљају најпознатије, најсадржајније и најцеловитије непосредно шпанско искуство суочења са српским народом на Балканском полуострву, притиснутим Макензеновом офанзивом у јесен 1915. године (Gaziell, 2014, pp. 240–305). Други шпански новинар који је кратко провео време као ратни дописник на Балкану у току Првог светског рата био је Енрике Домингез Родињо (Enrique Domínguez Rodiño) (1887–1974). Он је био једини страни новинар коме су бугарске власти дозволиле да слободно уђе у Македонију након што су окупирале ту област (Rodiño, 2015, p. 28). Од путописа треба споменути и дело путописа Карлоса Алдаоа (Aldao, 1907, p. 224). Хронологију догађаја издијања рата даје и Висенте и Гај и Форнер (1876–1949), економиста и правник, у свом делу *El imperialismo y la guerra europea* (1915).

Тема се споредно анализира и у годинама Првог светског рата, када многи шпански часописи своје читаоце настоје да упознају са историјом и детаљнијим подацима држава зараћених страна, и условно прате догађаје на Балкану. У мадридском часопису *Esfera* новинар Дионисио Перез (1872–1935) објавио је неколико прилога под псеудонимом *Mínimo Español* посвећених Балкану и Србији, и њеном учешћу у рату против Аустро–Угарске, где истичемо чланак *La robre Serbia*. Перез описује апокалиптично стање српске Голготе преко Албаније, и пружа алузије на мученичку слику краља Петра, која се гради кроз присећање на његово освајање Скопља, Куманова, Призрена, Митровице, Битоља („La robre Serbia“, 1916, pp. 12–13). Осим овог чланка, Перез је објавио и друге прилоге посвећене Балкану („Nuestra hermana la Dalmacia“, 1915, pp. 14–15).¹⁸

Самодефинисање европских нација и унутрашњи карактер европских националних покрета кроз XIX век предмет је студије „Концепт националности и отаџбине“ (El concepto de la nacionalidad y de la patria, 1914), дела шпанског новинара италијанског порекла Анибал Латино (Anibal Latino) (1853–1939)¹⁹, чије је право име било Хозе Ђеџи. Он је анализирао исход тери-

¹⁸ Посебну пажњу привлачи чланак *Nuestra hermana la Dalmacia*, где Перез настоји да пробуди и подигне занимање и куриозитет шпанске јавности за источну обалу Јадранског мора, на којој Шпанци, по његовим речима, никада нису боравили. Средњовековне трговачке везе Арагонаца и Дубровника ту тезу оспоравају, иако Перез под појмом „Шпанци“ подразумева конституисање модерне шпанске нације у XVIII и XIX веку.

¹⁹ Шпанско-аргентински новинар италијанског порекла. Одрастао у Милану, школовао се у Барселони где је постао новинар и сарадник листа *El País*. Средином 80-их година новинарско-публицистичку каријеру наставио је у Аргентини, у Буенос Ајресу, пишући највише за чувени лист *La Nación*. Писао је о Европи, обичајима народа, култури, светској политици, а познатија дела су: *Људи и њезажи Итшалије* (1901), *Фактјори најрејџка Рејублике Ариџине* (1910) и др.

торијалних промена и резултат дипломатских решења великих сила и дошао до закључка да су одлуке које су донесене неефикасне и погрешне. Русија и Аустрија ће се такмичити за наклоност словенских елемената, Италија ће желети да заузме Албанију, Грчка неће одустати од острва која су јој одузета, као што Бугарска неће одустати од изгубљеног Једрена и исхода победа код Луле Бургаса. Латино резонује да балкански народи нису способни да се отргну од утицаја великих сила и да Србима, Бугарима и Грцима недостају етногеографски и историјски аргументи да утврде претензије на неспорне границе у Македонији и Тракији. По његовим речима, иако „умеју да се храбро боре, љубоморни су на своју независност, пуни су полуварварских укуса, сурови су, крвави, и лако прелазе од одушевљења до малодушности“ (Latino, 1914, pp. 118–120).

Сентиментално-наративни приступ национализмима и генезу њиховог успеха на европској територији оцртао је и детаљно анализирао, у својој обимној студији, каталонски писац, публициста и историчар Антонио Ровира и Вирхили (Antonio Rovira y Virgili, 1882–1949). Узимајући у обзир да је дело писано у годинама почетка Првог светског рата, он се балканских ратова дотиче само делимично. Позивајући се на расправе Родолфа Фое, Жана Пелисијеа и Нибурлеа, Вирхили пише о балканским ратовима у контексту поглавља посвећеним Албанији, Македонији и Старој Србији, и заступа неутрално становиште. Не сматра неправедним пораз Бугарске над Македонијом, коју назива „најкомпликованијом облашћу“ над свету), образлажући да неодређен карактер Старе Србије и Македоније осигурава држави која их поседује потпуну асимилацију њихових становника (Rovira y Virgili, 1920, pp. 386–411).

Непријатељски став и отворен анимозитет према Србији у Првом светском рату испојио је публициста и адвокат Едмундо Гонзалес Бланко (Edmundo González-Blanco, 1877–1938), по политичком опредељењу германофил. Анализу Балканских ратова уклопио је почетна поглавља посвећена образлагању тезе о кривици Србије за избијање непријатељстава. (González-Blanco, 1916, pp. 15–52). Он је истицао бугарофилски приступ решавању Македоније, да она треба да остане независна и да ни Срби ни Грци не смеју да имају територијалне претензије на њу, јер не постоје историјски докази који би доказали да је становништво Македоније српско или грчко („Turcos y macedonios“, 1912, p. 8).

Хероизам Србије у Балканским ратовима и Првом светском рату није био незапажен у шпанским илустрованим, есејистичким, политичко-аналитичким часописима. Похвалне речи и панегирици организованости Србије могли су да се пронађу у неким од најважнијих листова, попут мишљења новинара Анхела Канге – Архејаса, који је изнео констатацију да Срби и Бугари имају „најблиставију историју и најстарију традицију“, али да су Срби „једина репрезентација балканске рустичности“, док су Бугари у култури „добили више од Запада“ (Canga-Argüelles, 1916, pp. 172–173). У Нишу је

током 1914. и 1915 као болничарка радила Анхела Граупера (Ángela Graupera, 1876–1940), шпанско-каталонска књижевница и новинарка, која је своја искуства о ратној драми у Србији и политичкој позадини узрокованој избијањем рата августа 1914. и догађаја који су му претходили пренела у своје мемоаре и извештаје које је слала барселонском листу *Las Noticias*.

Пристрасно пристајање уз Бугарску и њене циљеве у рату, памфлети-стички панегирик бугарском генералштабу, цару Фердинанду и бугарском политичком врху, занемаривање комплексних српско-бугарских односа у Македонији, неузнатост са комитским деловањем Срба на отпору бугаризацији тамошњег становништва, недвосмислена осуда Грка и Срба као главних криваца за избијање сукоба са Софијом, уклопљених у еуфемизам „таласа варварства који запљускује те земље, преплављене дахом смрти и пустоши“ главне су идејне смернице изражене у тексту *Bulgaria vencida* Хозе Ортега Муниље (Jose Ortega Munilla, 1856–1922),²⁰ публицисте и уредника листа *El Imparcial*. Узрок нелојалности Савезника објашњава страхом од бугарске милитаризације јавног живота, снаге њене армије и етичке моралности правца њене спољне политике. Грке оптужује да су лицемери који су заборавили „масакре на Хиосу у којима је муслиманска сабља пререзала гркљане 23.000 Хелена“ и одбацује апел грчког краља да испита бугарска зверства у Зајечару и Књажевцу, тврдећи да су Бугари своје „рањенике и болесне противнике увек третирали на хвале вредан начин“. Он пише да Срби неће бити „хегемонистички народ на Балкану“, зато што су „умрљани одвратном трагедијом београдског конака“, услед чега „с лакоћом прате послушне хирове дворских генерала који се предају, било похлепи Аустрије, било панславистичким сновима Сазонова“ („*Bulgaria vencida. La guerra de la hegemonia*“, 1913, р. 3). Истиче да су Бугари прошли оно што није ниједан други народ и цитира Волтерову мисао да словенској жестини „ни десет векова неће моћи да им одсече нокте ни отупи ивицу зуба“ („*Bulgaria vencida. La guerra de la hegemonia*“, 1913, р. 3).

Мотив хришћанског сукоба са исламом ушао је у структуру историјске драме шпанско-каталонског драматурга Хосеа Холе Ихурбиде (?–1918), чија је историјска драма *Cristo contro Mahoma* (1912), објављена у Барселони, особеном драмском поетиком и натуралистичким приступом дочарава атмосферу грозничаве ратне дипломатије. Луис де Елеисалде (Luis de Eleizalde, 1878–1923), теоретичар баскијског национализма и баскијско-шпанских националних односа, писао је о српском и хрватском националном идентитету и националној свести, тежећи да, због шпанско-баскијског спора, у српско-хрватским односима пронађе модел успешног превазилажења националних диференцијација унутар исте или сличне етничке скупине (Eleizalde, 1999, pp. 81–87; 103–123).

²⁰ Отац славног шпанског филозофа, есејистичара и публицисте Хосе Ортега и Гасета (1883–1955).

Андрес де Монталво (Andres de Montalvo) избијање Првог балканског рата тумачио је као „доказ неуспеха великих сила, које нису рат предвиделе нити спречиле, док су Енглеска и Немачка заузела неодређен и неактиван став“, додајући да разлог њихове победе лежи у јачини њиховог савеза „наспрам својих ментора, раздвојених похлепом и ривалством“ („Los triunfos de la diplomacia y los de la espada“, 1912).

У часопису *Catalúna* појављују се две краће публикације које читаоцима индиректно указују на симболичко подударање бугарске претње по Цариград и провиђења Бугара с историјом са војним деловањем Каталонаца Рожера де Фера почетком XIV века у Малој Азији против Турака. Кубански лист *Diario de la Marina* Бугаре упоређује са краљевима Реконквисте из Гранаде, закључујући да ће „Бугари из Цариграда морати да се врате, не зато што их турски топови спречавају да уђу, већ зато што би дефинитивни слом Османског царства могао да нашкоди јеврејском банкарском систему старе Европе“ („Actualidades“, 1912, p. 1). У току првог примирја крајем децембра 1912, лист *El Tiempo* из Тортозе одбијао је помисао да ће Балкански савез дуго трајати, и инсистира на културолошко-историјским антагонизмима три различите „расе“, неспособне да империји на Балкану наметну једно заједничко име, која ће се након окончања сукоба завршити тиме што ће „крв поново потећи прелепим долинама Вардара, Струме и Марице“ („La cuestión de Oriente. Latinos, helenos y eslavos?“, 1912, p. 1). Двосмисленост хришћанске димензије сукоба са Турцима, оличене у православним народима чији суверени долазе из западноевропских католичких династија и потенцијално угрожено стање католичанства у Македонији и Бугарској приметио је новинар и писац карлистичке провенијенције Франциско Мартин Мелгар (Francisco Martín Melgar, 1849–1926), исказујући мишљење да ће рат у балканским народима оснажити осећај отклона од Русије, усмеравајући их ка Римској цркви; он пророчки указује на братоубилачки рат између дојучерашњих савезника („El catolicismo y guerra balkánica“, 1912, p. 1; „Notas sobre la cuestión religiosa en los Balkanes“, 1912, p. 1).

Треба споменути да је Шпанија имала могућност да преко Русије посредује као неутрална држава у склапању мировног споразума око Јужне Добруце између Бугарске и Румуније у марту 1913, захваљујући деловању посланика Винанце у Петрограду, али је услед противљења Аустроугарске и Немачке овај план осујећен (Basciani, 1998, pp. 21–34).

О балканским ратовима објављен је и немали број разноврсних, колоритних, садржајних прилога у латиноамеричкој штампи и публицистици. Латиноамерички свет, на почетку друге деценије XX века увелико је представљао хетероген, динамичан, вишеслојан идентитет различитих спонтано и плански изграђиваних културних образаца и колективних политичких самосвести, оличених у државама отцепљеним од колонијалне управе Шпаније током XIX века. Те државе, као Аргентина, Венецуела или Мексико, у сфери културе,

политичких актуелности у Европи, очувале су непокидане везе и линије спајања са шпанским јавним мњењем, Шпанијом као својим најближим идентитетским прозором у европску геополитичку стварност. Значајан број писаца, интелектуалаца и публициста из Средње и Јужне Америке, који у годинама Балканских ратова и Првог светског рата делује на европском континенту (највише у Француској, Белгији, у улози ратних дописника, интелектуалаца на париским факултетима, књижевника, новинара) сведочи о самосталном, релативно храбром упливу тог простора у стицање и брижљиво сакупљање знања, научних података, информација, путописа, резултата истраживања о друштвеним тековинама, политичкој историји и културном наслеђу земаља европског континента, далеког и већим делом непознатог прекоокеанском свету. Овде треба споменути Леополда Лугонеса (Leopold Lugones, 1874–1938), водећег аргентинског књижевника, драматичара и интелектуалца, који популарише Србе и Црногорце и њихову борбу у делу *Mi Beligerancia*, из 1917. Поред Лугонеса, о Србима и Црногорцима, и другим Балканским државама, пишу и аргентински листови *Fray Mocho*, као и *Caras y Caretas*, који доносе вести о Србима и Црногорцима из Буенос Ајреса, који су укључени у рад емигрантске Балканске колоније у Буенос Ајресу, популарисање рата против Турака, регрутацију, укрцавање за долазак и слање различите врсте помоћи („*Patriotismo balkanico*“, 1912, pp. 71–72; „*Servios y Montenegrinos*“, 1912).²¹

Закључак

Шпански публицисти, теоретичари и новинари су са великим интересовањем пратили процес Источног питања и Балканских ратова. Док су у Источном питању у другој половини касног XIX века (1875–1878) настојали да критикују пансловенско руско решење националних проблема на Балкану, током Балканских ратова Бугарску су углавном истицали као узор савршене војне организације, система и државе. Они су протеривање Османског царства преваходно доживљавали и тумачили кроз призму вишевековног протеривања исламске власти са Пиринејског полуострва током Средњег века. Приличан број шпанских интелектуалаца определио се за „бугарско“ решење Македоније, што би се могло објаснити ревносим праћењем вести о судбини и животу немачке династије у православној Бугарској и потенцијалној блискости бугарског двора са католичанством. Део шпанских интелектуалаца склоност Срба, Бугара и Грка ка својим међусобним обрачунима дефинише као цивилизацијску „заосталост“. О строгом оријенталистичком погледу на Балкан не може се говорити, јер Балканистичка универзитетски утемељена оријенталистика до краја Првог светског рата у Шпанији није постојала. Сте-

²¹ Највећи број становника Буенос Ајреса пореклом са Балкана, који су узели учешће у раду „Грчке куће“, на позив Педра Василиса, првог конзула Грчке у Аргентини, били су надничари у фабрикама и предузећима, трговци и предузетници, међу њима су били и Срби, Бугари, Црногорци.

реотипне генерализације о нацијама које ратом (у овом случају Балканским ратовима) морају да „формализују и доказују своје постојање“ произиласиле су из недовољно објективних увида у прошлост Балканских народа, неутемељених информација и политички профилисане окренутости Немачкој. С друге стране, тумачења афирмативног историјског значења промена на Балкану често су долазила из окулара француске штампе и литературе. Они сматрају да је узрок такве „заосталости“ политичка потчињеност турском исламу, али и недовољна изграђеност и непостојање модерне, индустријски развијене државе, као гаранта политичке самосвести нација и економске стабилности и просперитета. Шпанци до Првог светског рата нису много знали о Балкану, будући да се тек после 1914. године појавио велики број публикација које су се значајно бавиле овом темом (путописи и репортаже по Балкану, аутора као што су Газиел, Родињо, Анхела Граупера, Сатурнино Хименез и други ратни дописници и публицисти).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Actualidades. (1912, December 18). *Diario de la Marina*, 300, 1.
- Aldao C. (1907). *Á Través del mundo*. Biedma.
- Amador, A. (1913, February). Cuéestion de Oriente. *Cultura española*, (2/1909), 13, 225–255.
- Araquistáin, L. (1912, December 12). Nacionalismo y humanidad. *El Heraldo de Madrid*, 12.061, 1.
- Asalto y toma de Adrinópolis después de cinco meses de asedio. (1913, April 4). *Les Ocorruecias*, 100, 2.
- Asuero, P. M. (1998). España y la Cuestión de Oriente: la guerra ruso-turca de 1877–78. *Revista de Historia militar*, 85, 137–162.
- Asuero, P. M. (2003). *Diego de Coello Quesada y la Cuestión de Oriente (1882-1897)*. Isis.
- Asuero P. M. (2005a). *Viajeros hispánicos en Estambul: de la cuestión de Oriente al encuentro con los sefardíes (1784–1918)*. Isis.
- Asuero, P. M. (2005b). Representates españoles en el imperio Otomano, entre la diplomacia, la crónica y la literatura (1864–1886). *Arbor: Ciencia, pensamiento y cultura*, 711/712, 773–778.
- Asuero, P.M. (2005c). Serbia, Bulgaria y Grecia a la luz de varios observadores españoles (1876–1897). *Erytheia: Revista de estudios bizantinos y neogriegos*, 26, 213–237. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2233267>
- Aventuras de un comandante español. (1913, January 20). *El Correo Español*, 6755, 7.
- Basciani A. (1998). Los dos desconocidos: España y el mundo balcánico desde la crisis oriental hasta la Primera guerra mundial (1877 – 1918). *Spagna contemporanea*, 14, 21–34. <https://www.spagnacontemporanea.it/index.php/spacon/article/view/657>
- Bonnat, A. (1912, November 12). A través de conflicto. *Correspondencia de España*, 19.998, 2.
- Blasco Ibáñez, V. (1910). *Oriente*. F. Sempere Y Compañía.
- Castelar, E. (1876). *La Cuéestion de Oriente*. Cárlos Bailly-Bailliere.
- Canga-Argüelles, A. (1916, March 22). Los paisos balcánicos. *La Ilustración Española Y Americana*, 172–173.
- Carta del teatro de la guerra. (1877, October 8). *La Ilustración Española y Americana*, XXXVII, 222.
- Crónica Ilustrada de la guerra de Oriente. (1877, July 15). *La Ilustración Española y Americana*, XXVI, 19.
- Crónica Ilustrada de la guerra de Oriente. (1877, August 15). *La Ilustración Española y Americana*, XXX, 91.
- Crónica Ilustrada de la guerra de Oriente. (1877, August 22). *La Ilustración Española y Americana*, XXXI, 115.
- Crónica Ilustrada de la guerra de Oriente. (1877, August 30). *La Ilustración Española y Americana*, XXXII, 134–135.
- Eleizalde, L. de (1999). *Países y razas. Las Aspiraciones nacionalistas en diversos pueblos*. Universidad del País Vasco.
- El Porvenir Castellano*. (1912, October 14). 31, 7.
- El rey de España y la guerra. (1917, March 28). *La Mañana*, 2654, 1.
- El triunfo de la cobardía. (1912, October 18). *El Correo Español*, 7214, 1.
- Errores de una lista. (1913, April 17). *El Pais*, 9421, 1.
- Español, M. (1916, January 15). La pobre Serbia. *La Esfera*, 107, 12–13.

- Extranjero. (1912, October 30). *El Nuevo Régimen*, 21, 4.
- Fañez, A. (1912, October). Notas del extranjero. *La Lectura Dominicana*, 981, 663–665.
- Fereiro, M. (1879). Turquía y el tratado de Berlín. *Boletín de la Real Sociedad Geográfica de Madrid*, VI, 7–21
- Gaziel. (2014). *De París a Monastir*. Libros de Acelaide.
- Giménez, S. (1883). Mis viajes en la península de los Balcanes y en Asia Menor: conferencia pronunciada el día 6 de marzo de 1883. *Boletín de la Sociedad Geográfica de Madrid*, VIII(4), 242–267.
- González-Blanco, E. (1912, December 16). Turcos y macedonios. *Mundo Gráfico*, 50, 8.
- González-Blanco, E. (1916). *El origen de la guerra europea y la culpa de los aliados*. Imprenta Hélénica.
- González Cuevas, P. C. (2003). *Maeztu: Biografía de un Nacionalista Español*. Marcial Pons Historia.
- Lôme, E. D. (1877). *Los eslavos y Turquía. Estudio histórico sobre la Cuestión de Oriente*. Imprenta Nacional Cárlos Bailly- Bailliere.
- Jevenois, P. (1912, November). El conflicto balkánico. Formación e ideales de las naciones Balkánicas. *Nuestro Tiempo*, XIII(167), 181–197.
- Jerez Rozúa, V. (2006). Las guerras balcánicas de 1912–1913 vistas por la prensa española de la época. In Juberías, C. F. (Ed.). *De la Europa del este al este de Europa. Actas del IV encuentro español de estudios sobre la europa oriental* (pp. 655–672). Universitat de València.
- Juderías, J. (1912). En los Balkanes: los estados, las razas, las ambiciones. *La Lectura*, XIII(141), 238–248.
- La Confederación Balkánica. (1912, October 17). El Norte. *Diario Católico Monárquico*, 859, 1.
- La cuestión de Macedonia. (1912, October 12). *La Época*, 22.253, 1.
- La cuestión de Oriente. Latinos, helenos y eslavos? Habrá confederación?. (1912, December 27). *El Tiempo*, 929, 1.
- La Filantropía del Rey de España. Investigación de heridos y prisioneros de guerra. (1917). *Hojas selectas*, XVI(181), 760–764.
- Latino, A. (1914). *El Concepto de la Nacionalidad y de la Patria*. Edit Prometeo.
- Lima, F. (1912, October 12). Servios y Montenegrinos. *Fray Mocho*, 26.
- Linares, A. G. de. (1913). La Página de Historia. *Mundial*, 29, 413–428.
- Maeztu, R. de. (1912, November 7). El alza de los pequeños. *Nuevo Mundo*, XIX, 4.
- Maeztu, R. de. (1912, October 22). Los problemas balkánicos. *Nuevo Mundo*, XXII(1137), 16.
- Maeztu, R. de. (1912, October 17). La guerra en los Balkanes. La ingratitud de Europa. *Heraldo de Madrid*, 7991, 1.
- Maeztu, R. (1912, November 9). El interés de Austria. *Heraldo de Madrid*, 8014, 1.
- Margall, F. P. (1877). *Las nacionalidades*. Imp. y Librería de E. Martínez.
- Marfil, M. (1913). Question balcanica. *Nuestro Tiempo*, 174, 321–335.
- Matilla, A. (1912). Hagamos hombres. *Mundo Gráfico*, 58, 3.
- Melgar, F. (1912, November 16). El catolicismo y guerra balcánica. *El Debate*, 380, 1.
- Melgar, F. (1912, November 24). Notas sobre la cuestión religiosa en los Balkanes. *El Debate*, 388, 1.
- Millé Giménez, I. (1930). Guzmán el Bueno en la Historia y en la Literatura (Revue Hispanique, Vol. LXXVIII, pp. 436–438). New York, Paris.
- Montalvo, A. (1912, November 24). Los triunfos de la diplomacia y los de la espada. *El Debate*, 388, 1.
- Morfakidis Motos, D. M. (2013). Estudio de las Nacionalidades balcánicas a través de la visión del diplomático español Enrique Dupuy de Lôme. *Estudios Neogreigos*, 15, 70-83. <https://digibug.ugr.es/handle/10481/46934?locale-attribute=fr>
- Morfakidis Motos, D. M. (2017a). La cuestión de Oriente en la polémica pública mantenida entre Fermín Caballero y Sebastián de Miñano. In Morfakidis Motos, D. M., & Ruiz Jiménez, J. Á. (Eds.). *Balcanes. Procesos históricos y desafíos actuales* (pp. 31–77). Centro de Estudios Bizantinos. <https://digibug.ugr.es/handle/10481/47221>
- Morfakidis-Motos, D.M. (2017b). La percepción española de las guerras balcánicas (1912-1913): Creación de estados de opinión, posicionamientos y visión del 'otro'. In Alegre Lorenz, D., Alonso Ibarra, M., & Castillo Cañiz, A. (Eds.). *Mirar el pasado en tiempos de crisis: Historia social, conflicto y cultura de masas. Actas del V Encuentro de Jóvenes Investigadores en Historia Contemporánea* (Vol. 3, pp. 467–488). Universidad Autónoma de Barcelona. <https://digibug.ugr.es/handle/10481/47748>
- Moros y cristianos. (1912, October 27). *El País*, 9250, 1.
- Munilla, J. O. (1913). Bulgaria vencida. La guerra de la hegemonía. *Diario de la Marina: periódico oficial del apostadero de La Habana*, 186, 3.
- Nenadović K. N. (1883). *Život i dela Kara-Đorđa i njegovih vojvoda i junaka* (Knj. 1). Štamparija Jovana N. Vernaja.
- Nuestra hermana la Dalmacia. (1915, July 27). *La Esfera*, 82, 14–15.
- Sanchez Bustillo, C. (1877). *La Cuestión de Oriente segun los documentos diplomáticos*. Establecimiento Tipográfico.
- Patriotismo balkánico. (1912, November 2). *Caras y Caretas*, 735, 71–72.
- Perišić, M., & Reljić, J. (Eds.). (2017). *Kraljevina Srbija i Kraljevina Španija. El Reino de Serbia y El reino de España. Dokumenta*. Arhiv Srbije.
- Prim, J. de (1855). *Memoria sobre el Viaje Militar a la Crimea, presentada por los oficiales del Cuerpo de Ingenieros nombrados en*

- 1855 para seguir y estudiar las operaciones de la guerra entre Rusia y las potencias occidentales, Francia e Inglaterra auxiliando a la Turquía. Imprenta de Tejado.
- Regidor, D. (1912, December 16). La intervención europea en los Balcanes. *El Correo Español*, 7264, 1.
- Reyes, A. (1956). *La Pasión de Serbia*. In *Obras Completas de Alfonso Reyes* (Vol. IV, Sympatías y diferencias, México: letras mexicanas, pp. 127–139).
- Rodiño, E. D. (2015). *Las primeras llamas. Un español en la Gran Guerra*. Centros de Estudios Andaluces.
- Rovira y Virgili, A. (1920). *Historia de los movimientos nacionalistas*. Editorial Minerva.
- Ruiz-Ocaña D. E. (2014–15). La Primera Guerra Mundial contada por Emilia Pardo Bazán en La Ilustración Artística. *La Tribuna: cadernos de estudios da Casa Museo Emilia Pardo Bazán*, 10, 29–50. <https://docplayer.es/51877549-Ano-2014-2015-num-10.html>
- Unamuno, M. (1997). El Saduceísmo europeo. In *De patriotismo espiritual. Artículos en "La Nación" de Buenos Aires (1901-1914)* (pp. 299–303). Salamanca Ediciones Universidades.
- Un heroe del día. (1913, May 2). *Las Ocurencias*, 104, 6.
- Ventalló, C. (1912, November 16). Causas del hundimiento de Turquía. *El Correo Español*, 7239, 1.
- Vera y López, V. (1913, August 8). La razas balkánicas. *La Ilustración Española y Americana*, XXIX, 82–83.
- Ximénez S. (1913, January 13). La ciudad de los judíos. *La Información*, 11382, 2.
- Ximenez S. (1913, February 21). Una ciudad española en Oriente. *Diana*, 134, 4
- Ximénez S. (1913, March 11). Griegos y búlgaros. *Diario de Tenerife*, 8356, 2.
- Ximénez S. (1913, March 30). El Platano del Cid. *El Papa – Moscas*, 1869, 4.
- Ximénez S. (1913, April 5). Guerra entre frailes. Los ultimos bizantinos. *Diario del Tenerife*, 8377, 2.
- Ximénez S. (1913, April 8). La lucha por el dinero. *Diario del Tenerife*, 8379, 2.
- Ximénez S. (1913, April 11). Cómo empieza un reinado. *Diario del Tenerife*, 8382, 1–2.
- Ximenez S. (1913, April 23). Los turcos en Chatalja. *La Region*, 389, 1.
- Ximénez S. (1913, May 10). Las diferencias greco-búlgaras. *La Opinión*, 6209, 1.
- Ximénez, S. (1913, May 19). Después la victoria. *Diario de Córdoba*, 19.276, 1.
- Ximénez S. (1913, June 9). La paz balkanica. *La Region*, 416, 2.
- Ximénez S. (1913, July 10). Por la hegemonia. *La Region*, 443, 1.
- Ximénez S. (1913, November 19). Los pueblos que huyen. Honores de barbarie. *El Tiempo*, 1191, 1.
- Ximénez S. (1913, November 27). De un enredo á otro enredo. *La Opinión*, 6379, 1
- Zañartu, J. R. (1912). *Tercer viaje en torno al mundo*. Lit. e Imp. J. V. Soulodre.

Echoes of Serbia, Eastern Question and Balkan Wars in Spain (1876–1914)

Konstantin Dragaš

Institute for Balkan Studies SASU, Belgrade, Serbia

Spanish publicists, theorists, and journalists followed the process of the Eastern Question and the Balkan Wars with great interest. While they sought to criticize the pan-Slavic Russian solution to national problems in the Balkans in the second half of the late 19th century (1875-1878), during the Balkan Wars, they primarily emphasized Bulgaria as a model of perfect military organization, system, and state. They largely perceived the expulsion of the Ottoman Empire as the expulsion of Islamic rule from Spain in the Middle Ages. Quite a number of Spanish intellectuals favored the “Bulgarian” solution to Macedonia, which could be explained by the zealous following of the news about the German dynasty in Orthodox Bulgaria and the potential closeness of the Bulgarian court to Catholicism. Some of these intellectuals define the tendency towards mutual confrontations between Serbs, Bulgarians, and Greeks as the backwardness of civilization. However, the Spaniards did not know much about the Balkans until the First World War because only after 1914 did a large number of publications appear that dealt significantly with this topic

(travelogues and reportages in the Balkans, written by Gaziel, Angela Graupera, Saturnino Ximenez and other war correspondents and publicists).

Key words:

Kingdom of Spain, the Balkan Wars 1912–1913, Emilio Castellar, Latin America, Saturnino Ximenez
